

KÖNYV ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Iparjogvédelem. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2012; ISBN: 978-9639157-68-2

Európa ideálképe még bennünk él (ha sokakban gyorsan fakulva is) mint a kultúra, a humanista értékeket szolgáló fejlődés és a József Attila megfogalmazta értelem szerinti rend – „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet...” – hona. Ehhez az ideálképhez szervesen hozzátartozik, hogy annak jegyében a demokratikus berendezkedésű országokban az állam intézményeinek a köz javát, az ország – és benne a társadalom és az annak anyagi alapját adó gazdaság – optimális működését és fejlődését kell szolgálniuk mind belföldi, mind nemzetközi vonatkozásokban. Amennyire a történésekre érzékenyen odafigyelő ember megítélheti, azon intézményeink között, amelyek e rendeltetésüknek mindannyiunk javára a leginkább megfelelnek, olyannyira, hogy – a legutóbbi húsz év igen ritka tüneményeként – közmegejtésükre még politikai indíttatású kritikák sem vetnek árnyékot, a legjobbak között van a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala. Ez annál is fontosabb, mert a hivatal szó szerint sorsdöntően fontos szerepet tölt be az ország gazdasági erejének és versenyképességének megőrzésében és fejlesztésében mint a szellemi tulajdon védelméért felelős kormányhivatal. Feladatköréből itt három, egyenként is kritikus jelentőségű elemet emelünk ki:

- az iparjogvédelmi hatósági vizsgálatok és eljárások lefolytatása;
- a szellemi tulajdon védelmére irányuló kormányzati stratégia kidolgozása és érvényesítése, az ehhez szükséges állami intézkedések kezdeményezése, illetve végrehajtása;
- a szellemi tulajdon védelmével kapcsolatos ismeretek terjesztése, az iparjogvédelmi és a szerzői jogi kultúra fejlesztése; tájékoztatással, ügyfélszolgálattal, szaktanácsadással és más eszközökkel a vállalkozások – különösen a kis- és középvállalkozások – iparjogvédelmi és szerzői jogi ismereteinek gyarapítása, körükben a szellemitulajdon-jogok tiszteletben tartásának előmozdítása (1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról, 115/D-115/L §).

E kötet előszava írja: „A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala kiemelt figyelemmel kezeli az iparjogvédelmi oktatást és a tudatosságnövelést. Az iparjogvédelmi aktivitásban is megmutatkozó innovációs készség nagyban hozzájárulhat a hazai ipar fellendítéséhez, a versenyben való helytálláshoz és az üzleti sikerhez. Az iparjogvédelem sikeres alkalmazásához azonban elengedhetetlenül fontos, hogy kiválóan képzett, az iparjogvédelmet rendszerében látó és ismerő iparjogvédelmi szakemberek működjenek ezen a területen.” Csak hangsúlyozhatjuk, hogy ez tökéletesen igaz – ám azt is hozzátesszük, hogy ide kapcsolódik egy további, hasonlóképpen szó szerint létfontosságú igazság. Ez abban összegezhető, hogy mindenkinek, aki a kutatás-fejlesztésben és/vagy az abban született eredmények hasznosításának területén dolgozik, alaposan ismernie kell legalább az iparjogvédelem intézményrendszerének lényegét és rendeltetését, valamint annak meghatározó alapvonalait. Legalább annyit tudnia kell, hogy mikor szükséges vagy célszerű a munkába iparjogvédelmi szakem-

bert bevonni, és rendelkeznie kell e területen legalább annyi ismerettel, hogy képes legyen vele hatékony együttműködésre.

Itt a meghatározó jelentőségű szabály nem csupán az, hogy a törvény ismeretének hiánya nem mentesít megszegésének következményeitől – márpedig valóban nem mentesít azoktól a veszteségektől, amelyeket az idéz a fejlesztő és/vagy a hasznosító fejére, ha megsérti mások hatályos iparjogvédelmi jogait. Még inkább sorsdöntő lehet, hogy az iparjogvédelmi jogszabályokban foglaltak ismeretének hiánya megfoszt mindazon lehetőségektől, amelyeket azok alapos ismerete és szakszerű alkalmazása kínál, és reménytelenül nagy versenyhátrányba hoz mindazokkal szemben, akik bírnak és élnek is a kellő felkészültséggel. Ezért az iparjogvédelem eszközrendszerének legalább átfogó ismeretét illetően senki sem tarthatja magát Villiers de l'Isle Adam Szerb Antal által idézett nézetéhez: „Ami pedig az életet illeti, majd a szolgálk elvégzik helyettünk” (A Pendragon legenda). Aki itt magán nem képes segíteni – mert nem rendelkezik az ehhez szükséges tudással –, azon bizony senki más sem segíthet a kellő hatékonysággal.

Ismét az Előszóból idézve, e kötet „hiánypótló mű, mivel az ezredforduló óta az első hivatali kiadvány, ami egy kötetben, közérthető módon tárgyalja a tárgykör minden fontos kérdését.” Hozzáteesszük: legjobb ismeretünk szerint hosszabb időtávra és a honi könyvkiadás egészére visszatekintve a hajdani Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1994-es kiadású Iparjogvédelmi Kézikönyve óta nem jelent meg ilyen mű. „A könyv elsősorban oktató, tanulást támogató szándékkal készült a közép- és felsőfokú iparjogvédelmi tanfolyam résztvevői számára, de haszonnal forgathatja bárki, aki az iparjogvédelem területén dolgozik.” Hozzáteesszük: kézikönyvként szintúgy ott kellene lennie mindenki keze ügyében, aki bármely módon kutatás-fejlesztéssel, innovációval foglalkozik. „Bízunk abban, hogy egyaránt haszonnal forgatják a vállalkozói, a felsőoktatási és akadémiai szektor innovátorai, valamint a műszaki, gazdasági és jogi szakemberek.” Látva e kötet tartalmát és minőségét, szakmai megbízhatóságát, a legcsekélyebb kétség sem férhet hozzá, hogy kiválóan alkalmas erre. Hiányérzetünk csupán egy van. Tartalma szerint a kötet lényegében az iparjogvédelem enciklopédiájaként is szolgálhat. E funkciójában még hasznosabb lehetne, ha lenne benne egy minél részletesebb tárgymutató is, megkönnyítve a visszakeresést.

Az Előszó bejelenti, hogy e kötetet „hamarosan követi a szerzői jogi tankönyv, együttesükkel az olvasó teljes és részletes képet kap a hazai és a nemzetközi szellemi tulajdon-védelem szabályozásának, rendszerének és fejlődésének egészéről.” Úgy legyen!

A könyv nagy témakörei: Szabadalmi jog / Növényfajta-oltalmi jog / Használatiminta-oltalmi jog / Védjegyjog / A földrajzi árujelzők oltalma / Formatervezésiminta-oltalmi jog / Az iparjogvédelmi ügyek intézésének általános szabályai, a jogorvoslat és a jogérvényesítés / Iparjogvédelmi tájékoztatás és információszerzés (nem álljuk meg, hogy itt rámutassunk egy fontos tényre, amely sajnos kevésbé közismert: az iparjogvédelmi dokumentációban megjelenő, s az innovációs fejlesztési munkában jól hasznosítható információk kb. 80%-a más forrásban nem található meg!) / Az innováció és a szellemi tulajdon-védelem.

Egy hagyományos recenzió itt elkezdene részletesen bemutatni a mű tartalmát. Ehelyett a továbbiakban inkább kissé még felhívjuk a figyelmet a könyv tárgyának, az iparjogvédelemnek a kiugróan nagy gazdasági jelentőségére, s ezzel mindannak a fontosságára, ami innen tanulható.

Az iparjogvédelemnek – angolszász-francia terminológiával az ipari tulajdon oltalmának – a tárgyát „Az ipari tulajdon oltalmára az 1883. évi március hó 20-án létesült, Brüsszelben az 1900. évi december hó 14-én, Washingtonban az 1911. évi június hó 2-án, Hágában az 1925. évi november hó 6-án, Londonban az 1934. évi június hó 2-án, Lisszabonban az 1958. évi október hó 31-én és Stockholmban az 1967. évi június hó 14-én felülvizsgált Párizsi Uniós Egyezmény” (http://sztnh.gov.hu/jogforras/1970_18_tvr_20110101.pdf) határozta meg a következőképpen:

„(2) Az ipari tulajdon oltalmának tárgya a szabadalom, a használati minta, az ipari minta, a gyári vagy kereskedelmi védjegy, a szolgáltatási védjegy, a kereskedelmi név, a származási jelzés vagy eredetmegjelölés, valamint a védekezés a tisztességtelen verseny ellen.

(3) Az ipari tulajdont a legtágabban kell érteni, és az nem csupán a szorosán vett iparra és kereskedelemre vonatkozik, hanem egyaránt kiterjed a mezőgazdaságra és a nyersanyagtermelésre, és minden előállított vagy természetes termékre, például borokra, magvakra, dohánylevelekre, gyümölcsökre, háziállatokra, ásványokra, ásványvizekre, sörökre, virágokra, lisztfajtákra is.” (1. Cikk)

Iparjogvédelem – a legcsekélyebb kétely nélkül állítható, hogy ha nem létezne az iparjogvédelem intézményrendszere, akkor a jelenlegihez képest az innovációs fejlesztéseknek csak egy kis töredéke valósulna meg, az is igen hézagos és torz szerkezetben, és a fejlesztésre fordítható erőforrások nemzetgazdasági szempontból nézve igen nagy és kártékony pazarlásával. Nem működhetnének a gazdaságban azok a formális vagy informális fejlesztési együttműködések, sem pedig a fejlesztési eredményeket felhasználó különféle hasznosítási konstrukciók, amelyek alapját ez az intézményrendszer teremti meg. Az iparjogvédelmi dokumentáció kínálta hatalmas és tartalmában túlnyomórészt egyedülálló információforrás nélkül pedig arra lennének kárhozzátva, hogy félig-meddig vakon küszködjünk a kutatás-fejlesztésnek, az innovációs munkának és az eredmények hasznosításának akadálypályáin. Nyugodtan állítható tehát, hogy az iparjogvédelem intézményrendszere és az általa biztosított lehetőségek nélkül egyszerűen nem lenne modern gazdaság, és így az nem is szolgálhatna modern és erős társadalmak alapjául.

Az iparjogvédelem intézményrendszerének rendeltetése, hogy általa az állam ösztönözze a keretei között megvalósuló, a technikai és a gazdasági fejlődést előbbre vivő alkotómunkát, az arra támaszkodó és egyben azt segítő, a fejlesztési eredmények hasznosítását célzó vállalkozói tevékenységeket, s szintúgy a létrehozott, szélesebb körben is hasznosítható fejlesztési eredmények minél gyorsabb elterjesztését, hasznosításba vételét, valamint az ilyen eredményekre vonatkozó információk közreadását. Végző rendeltetése mindezzel az általános fejlődés előmozdítása a szóban forgó társadalom – nemzetközi szinten pedig az érin-

tett országok összességének – előnyére és hasznára. Minderre igen elegáns, bár kétségkívül kompromisszumos megoldást alkalmaz. Ennek lényege, hogy a társadalom, illetve az annak nevében eljáró állam az iparjogvédelem jogintézményei útján azzal honorálja a jogszabályokban meghatározott feltételeket kielégítő alkotói teljesítményeket, hogy eredményeik hasznosítására – hasznainak szedésére – bizonyos, ugyancsak jogszabályokban meghatározott keretek és korlátok között kizárólagos jogokat biztosít a teljesítmény létrehozója vagy annak jogutóda, azaz a fejlesztési eredmény birtokosa számára. Ilyen jogokkal ruházza fel a jogosultat a szabadalom, az ipariminta-oltalom, a használatiminta-oltalom, valamint – az előzőektől eltérő jellegű teljesítményekhez kötődő – védjegyoltalom.

Az innovációs fejlesztési eredmények feltárását, nyilvánosságra hozatalát az iparjogvédelem kínálta megoldás által biztosítja, hogy a kizárólagos hasznosítási jogokat biztosító oltalom elnyerésének előfeltételévé teszi az oltalom alá helyezni kívánt megoldás érdemi ismertetésének közreadását. Az oltalom elnyerésének így az is az „árába” tartozik, hogy annak, aki oltalmat kér, az erre vonatkozó bejelentésében olyan részletességgel és alaposággal ismertetnie kell a kérdéses megoldást – találmányát, ipari vagy használati mintáját –, hogy ennek az ismertetésnek az alapján azt szakember rutintevékenységgel, vagyis „feltalálói teljesítmény kifejtése” nélkül reprodukálni tudja. Ha az ismertetés ennek a követelménynek nem felel meg, az nemcsak az oltalmi igény elutasítását, de a már megadott oltalom megsemmisítését is eredményezheti.

Mindebben a társadalomnak a műszaki és gazdasági fejlődéshez fűződő érdekeit tekintve az a kompromisszum, hogy az iparjogvédelmi oltalom által az oltalom jogosultjának biztosított kizárólagos jogok kétségkívül lassítják az oltalom tárgyát jelentő új alkotások hasznosításának elterjedését a gazdaságban, s így többé-kevésbé az arra támaszkodó fejlődést is. Ezért érik az utóbbi időkben bizonyos támadások ezt, a monopoljogokat nyújtó rendszert. Elvitathatatlan tény azonban, hogy a történetét – Európában elsőként az 1474. évi Velencei Dekrétum szabályozta törvényi szinten a szabadalmak ügyét, Angliában az 1624-es Statute of Monopolies már a modern szabadalmi törvények legfontosabb elemeit megfogalmazta, Magyarországon a későn fejlődő iparnak megfelelően csak mintegy kétszáz évvel később, az 1822. évi 6137. számú helytartótanácsi rendelettel került sor az első törvényes rendezésre (l. <http://tortenet.sztnh.gov.hu/xmlpatch1209.html>) –, az eszközeit, azok fejlődési folyamatait és hatásmechanizmusait vizsgálva egyértelműen megmutatkozik: az iparjogvédelem igen finom részletességgel kidolgozott és kiegyensúlyozott, s a modern korban már valódi, érdemi nemzetközi együttműködésben folyamatosan és módszeresen fejlesztett jogi intézményrendszer, amely optimális megoldást biztosít az előzőekben vázolt célok elérésére.

Széchenyi István még azt írta – a maga korában teljes joggal – Hitel c. művében, hogy „A tudományos emberfő mennyisége’ a nemzet igazi hatalma.” Mára viszont a világ élvonala, valamint az ahhoz való felzárkózásra törekvő országok, régiók, cégek már ennél is magasabb osztályba léptek, még keményebb hadszíntéren kell helytállniuk. Korunkban minden valódi gazdasággal rendelkező ország legfontosabb erőforrása már nem is az ott dolgozók

„műveltsége”, hanem az alkotóképességük. (Valódi a gazdaság, ha cégei – és velük végső soron a gazdaság egésze – nagy hányadban olyan tevékenységeket végeznek, amellyel igen számottevő hozzáadott értéket állítanak elő, s ha e cégek tevékenységében meghatározó szerepet játszik a náluk végzett innovációs munka, azaz nem pusztán alárendelt, mechanikus végrehajtói a másutt meghozott döntéseknek.) A tudás már csupán az alkotás nyersanyaga. Még tudásalapú gazdaságról beszélünk, de a cégek és országok verseny- és jövedelemtermelő képessége már egyre inkább egy még magasabb, minőségileg többet követelő szinten, alkotóképességük versenyében dől el. A cégek és országok hosszabb távú teljesítményét, jövedelemtermelő képességük és versenyhelyzetük alakulását már döntő mértékben az határozza meg, hogy milyen teljesítményt tudnak elérni a technológiák közötti versenyben. Ehhez az eszközöket a folytonos és tendenciájában – legalábbis egyelőre – erőteljesen gyorsuló műszaki-tudományos fejlődés, és az azt eredményező innovációk adják, közük értve természetesen a gazdasági tevékenységek technológiáinak és eszközrendszereinek fejlesztését is. Már évtizedek óta az így létrehozott új tudás jelenti a legfontosabb termelőerőt a világgazdaság gyakorlatilag valamennyi területén, szegmensében, ezt állítják elő az új szellemi alkotások, és ennek a tudásnak a kisajátítható része adja a gazdaság szereplőinek már messze legnagyobb súlyú vagyonelemét, a szellemi tulajdont.

Kisajátíthatóság: a tudást két tényező együttesen teszi a fogalom pénzügyi jelentése szerint is szellemi tulajdonná, vagyonelemmé. Az egyik a használati értéke, jelesül, hogy hasznosítása hozzásegít valamely, a gazdálkodás körében elvégzendő feladatnak az addigiaknál jobb, eredményesebb, hatékonyabb megvalósításához, vagy addig megvalósíthatatlan – illetve annak hitt – feladat eredményes ellátásához. Röviden, hogy hasznosítása versenyelőnyhöz juttat, vagy új, az addigiaknál hatékonyabb utat teremt a versenyhátrány ledolgozásához. Ezt a tényezőt a kutatás-fejlesztés és az innovációs munka teremti meg. A másik tényező, hogy a tudás, pontosabban az annak segítségével létrehozott alkotások birtokosa kisajátíthatja magának azok hasznosítási jogait, s elzárhatja tényleges és potenciális versenytársait attól, hogy gazdasági tevékenységükben maguk is hasznosíthassák azokat. Erre szolgálnak – a jogszabályokban rögzített keretek és korlátok között, a jogszabályok által meghatározott szabályrendszer szerint – az iparjogvédelem intézményei.

A szellemi tulajdon pedig minden bizonnyal a legkülönösebb vagyonelem. Karakteres jellemzője, hogy maximálisan érvényes rá az ún. „Máté-effektus”: „Mert mindenkinek, a kinek van, adatik, és megszorítottatik; a kinek pedig nincsen, attól az is elvétetik, a mije van” (Mát. 25.29). Érdemben ez itt azt jelenti, hogy a fejlődés nemcsak kiemelkedően fontos termelőeszközzé tette az új, versenyképességet adó tudást, de igen drágán előállítható jószággá is. A dolog természetéből következik, hogy a modern kutatás-fejlesztés mind nagyobb erőforrásokat igényel. Bármily kegyetlenül is hangzik, csak a piacon sikeres gazdasági szereplőknek telik elégséges mértékben fejlesztésre, sikeressé viszont csak a versenyképességet adó technológiák létrehozásához hozzásegítő szellemi tulajdon birtoklása teszi e szereplőket. A biológiai életben egy szerencsés véletlen, egy spontán létrejövő mutáció is

megadhatja a felülemelkedés képességét a versenyben – a gazdaság küzdőterén azonban csak a módszeres innovációk tudják ezt megtenni a legmodernebb tudást felölelő szellemi tulajdon talpkövén.

Mint minden, a közbeszédben agyonemlegetett fogalmat, a tudásalapú gazdaságot is mindinkább hajlamosak vagyunk divatos frázisnak tekinteni. Azonban már két egyszerű számpár is megcáfolhatatlanul rádöbbsent, hogy ez végzetes tévedés. Íme a számok: korábban a cégek erőforrásai között nagyjából 80%-ot tettek ki a tárgyi eszközök és a tőkejavak, 20%-ot az immateriális vagyon elemei. Már 1999-ben kimutatták, hogy a fejlett országokban ez az arány megfordult, és 80% körüli súlyával immateriális vagyonuk vált jövedelemtermelő képességük fő forrásává. Ez a tendencia pedig azóta is egyértelműen erősödik. S már az akkori tudásalapú gazdaságban is a cégek immateriális vagyonának túlnyomó részét a szellemi tulajdon elemei tették ki. A legmarkánsabb – és feltehetően nem igazán nagyszámú – kivételt ez alól valószínűleg azok alkotják, amelyek árucikkeiket világszerte elismert és nagy megbecsülést kiváltó márkanevek fedezékében viszik piacra, s így az ő jövedelemtermelő képességük igen jelentős része márkanevek használatából, azoknak a célközönségre gyakorolt vonzerejéből és értéknövelő hatásából származik. Ám ezekkel kapcsolatban is célszerű számításba venni, hogy az ilyen márkanevek felépítése, piaci bevezetése, ismertetése és elfogadtatása a modern világgazdaságban már önmagában is igen nagy szaktudást igényel, vagyis a nagy márkanevekben nagyon jelentős szellemi teljesítmény testesül meg. S a legtöbb márkanev csak akkor képes komoly vonzerőt kifejteni, ha olyan árucikkekre, cégekre utal, amelyeket igen jelentős valódi teljesítmény emel ki az áruvilág szereplői közül – ennek megvalósításához és folyamatos fenntartásához pedig szintúgy nélkülözhetetlen a versenyképességet adó szellemi tulajdon.

A szellemi tulajdon erőteljes és a jövőben is minden bizonnyal gyorsuló ütemben folytatózó felértékelődése mögött álló egyik legfontosabb mozgatóerő, hogy a mindinkább kibontakozó globális versenyben jelentősen felgyorsul a termékváltás. Az új termékek létrehozását és piacra vitelét már nem a kereslet ösztönzi, hanem a piaci pozícióharc új paradigmája, amelynek lényege, hogy aki értékesítési lehetőséget akar, teremtsen meg azt magának azáltal, hogy megújított vagy legalábbis ilyennek mutatott kínálatával új keresletet támaszt. Kiemelkedő legújabbkori példaként gondoljunk a személyi számítógépre, a mobiltelefonra vagy éppen az infokommunikációs eszközök egymást gyorsan követő új generációira, valamint az ezekre mind nagyobb választékban ráépülő szolgáltatásokra. Egyre világosabban megmutatkozik: a fejlesztésnek igen jelentős részben az vált a hajtóerejévé, hogy olyan új árucikket állítson elő, amely képes meggyőzni a piaci célközönséget (persze a marketing hathatós, kellőképpen agresszív támogatásával!), hogy érdemes azt megvenni, még azon az áron is, hogy vele lecserélik a már meglévő eszközöket. Az új értékesítési lehetőségek megszerzésére irányuló törekvések mind nagyobb hányadban az újdonság varázsának kiaknázására támaszkodnak – ügyesen is, ügyetlenül is. Ügyes az a marketingstratégia, amelynél azzal kínálják az új árucikket, hogy kiemelik annak új szolgáltatásait, értékeit – ez azonban csak

akkor működik tartósan is, ha az árucikk valóban tartalmaz új elemeket, vonásokat, azaz új funkciókat, amelyeket viszont a szellemi tulajdon legfrissebb elemeinek felhasználásával lehet létrehozni. Kiváló példái ennek a látványos gyorsasággal fejlődő, mind több szolgáltatást, magasabb használati értéket kínáló infokommunikációs termékek. Ügyetlen – igazából ostoba – az a marketing, amely hangoztatja ugyan az újdonságot, de nem képes azt érdemben felmutatni. Az ilyen nagyon gyorsan hitelét veszti, s vele az a cég és/vagy márka is, amely ehhez folyamodott.

A mindinkább erősödő globalizáció egyetlen szabadon átjárható, osztatlan küzdőtérre tette a világgazdaságot. Ebben a piaci szereplők számára a túlélésre csak a minden korábbinál hatékonyabb és gyorsabb alkalmazkodás teremthet esélyt. Alkalmazkodniuk kell a kereslet változásaihoz, a beszerzési lehetőségekhez, az árutermelés fejlődéséhez, a piaci pozícióharc eszköztárának változásaihoz és sorolhatnánk. Az alkalmazkodáshoz pedig legfőképpen két dolog kell: tudás és pénz, ebben a sorrendben. Megfelelő tudás nélkül a pénz nem visz jobb pozícióba, s ezzel ismét eljutottunk a szellemi tulajdon mindinkább kiemelkedő gazdasági jelentőségéhez.

Fenyegető gyorsulással növekszik az alkalmazkodás kényszere annak következtében is, hogy az emberiség mindinkább felemészti természetes erőforrásait. Bármely nézőpontból, kritériumrendszerből nézzük is tehát, a fennmaradás kulcsa országnak, régióknak, cégnek és általuk végső soron a bennük vagy belőlük élő embereknek egyaránt az alkotás képessége, s az azt megalapozó sajátos tudás. Az a tudás, amely túlnyomó részének birtoklásához, hasznosításához és végső soron már a létrejöttéhez is nélkülözhetetlen az iparjogvédelem eszközrendszerének léte és a mesterei képesség ennek az eszközrendszernek a kezelésére, felhasználására. Az a tudás tehát, amelynek alapjait ez a kötet kínálja.

Dr. Osman Péter

* * *

Serge Latouche: A nemnövekedés diszkrét bája. Savaria University Press, 2011; ISBN13: 9789639882713; ISBN10: 9639882712

Hatalmas téma – mi több, lelkesítően, ugyanakkor rémisztően is nagy, hiszen az emberiség jövőjének egyik legnagyobb sorskérdését feszegeti.

„Ha valaki azt hiszi, hogy egy véges világban létezhetsz végtelen növekedés, annak vagy elment az esze, vagy közgazdász.” / „Mivel az emberek korlátlan gyarapodása a Föld javainak nagy részét veszélybe sodorhatja ..., az utánunk következő nemzedékekre tekintettel őszintén azt kívánom, hogy elégedjünk meg azzal, amink van, mielőtt még a körülmények kényszerítenek bennünket önmegtartóztatásra.” John Stuart Mill: *Principles of Political Economy*, London, 1868 (A régi regény- és filmcímét idézve: *Próféta voltál szívem – Osman*

P.) / „Ha az életmódunk által a természetre hárított terhet a létfenntartáshoz szükséges bioproductív területben meghatározott ökológiai lábnyom segítségével értelmezzük, mind ennek a tehernek az igazságos elosztása, mind a bioszférára mért súlyok tekintetében tartahatatlannal állapottal szembesülünk.” (Igazságos elosztás? Álomkép! Az viszont nagyon is reális felvetés, hogy a status quo erővel történő fenntartása mellett „mikor lesz a nyútt vonóbulbot”, amellyel visszavágnak a hátrányba szorítottak. – Osman P.) / „A jelenlegi ökológiai helyzetet figyelembe vevő valamennyi politikai akció kiindulópontja a nem gazdasági növekedésre alapozott társadalom körvonalainak megrajzolása kell, hogy legyen.” / „A jelenleg is zajló gazdasági válság és a már korábban begyűrűző válságjelenségek hatásai egymást erősítve rendkívül fenyegető helyzetet teremtettek: a „turbókapitalizmus válsága valójában egész civilizációnk válsága.” (Kiemelés e sorok szerzőjétől) / „A javaslatunk nyomán kirajzolódó világkép szöges ellentétben áll a globalizált produktivizmus talaj-, tér- és idővesztettségével. Sok példaértékű kísérletet láthattunk már ezen a téren.” / „A történelem viharait átvészelve két intézmény bukkan fel újra meg újra a társadalomban, ezzel kivételes ellenálló-képességről tanúbizonyságot téve: az egyik a rurális környezetben működő, önellátó családi gazdaság, a másik pedig az urbanizáltabb környezetben megjelenő kézműves műhely.” (Sajátos perspektíva, és nem éppen kellemes út vezethet hozzá! – Osman P.) / „...végre *ki kell lábalni* a gazdaságból.” (Vajon ez lehet-e több, mint jámbor óhaj, s vajon nem a hal és a skorpió példabeszédét idézi? – Osman P.) / „A szavak arénájában zajlik a küzdelem, és ugyanitt folynak a politikai csatározások is. Az etnocentrikus fejlődéskoncepció a gyarmatosítás és az imperializmus agressziójával ötvözött sziréndal, amely nem más, mint a szellem meggyalázása. / „A szópárbajok mögött szinte tapinthatóak az egymásnak feszülő koncepciók és érdekellentétek. (Ó igen! Nagyon is megtapasztalható ez egyebek közt a globális felmelegedés elleni küzdelem örve alatt folyó hadjáratokban is. – Osman P.) / „Aki ’másféle’ fejlődésről, ’másféle’ növekedésről beszél, az vagy megdöbbenően naiv, vagy elképesztően dörzsölt.” / „A korlátlan növekedés ördögi körének alapeleme, a reklám, a világ második legnagyobb költségvetésével büszkélkedhet, közvetlenül a fegyverkezés után.” (A reklám is fegyver, csak éppen egy sokkal kifinomultabb és folyamatosan zajló hódító, térfoglaló háborúban, a piacon használják! – Osman P.) / „Ha a világon mindenki úgy élne, mint a franciák, az életben maradáshoz három bolygóra lenne szükség, ha pedig mindannyian az amerikai mintát követnénk, hat sem lenne elegendő.” (Adalék az emberiség fejlődésének kilátásaihoz. – Osman P.) / „Az újraelosztás nagyon komoly problémákat vet fel Észak és Dél relációjában. Óriási ökológiai adósságot halmoztunk fel a Dél terhére, az igazságos tehát az volna, ha a saját ragadozó életmódunk megváltoztatásával elkezdenénk *visszatéríteni* ezt az adósságot.” (Ismét az igazságosság vs. nyútt vonó kérdése. – Osman P.) / „Akár tetszik, akár nem, a kormányok jelenleg csupán a tőke ’funkcionáriusai.’” (És ha nem tetszik?? – Osman P.) / „Mostantól már a valódi politikai dualitás nem a ’jobb’ és a ’bal’ oldal közötti különbségtételt jelenti, hanem a környezetet tisztelők és a ragadozók közötti megkülönböztetést.” (Azért legalább annyire fontos dichotómia a ragadozók és az áldozatok/kiszolgáltatottak közötti ellentét. –

Osman P.) / „Összegezve a fentieket megállapíthatjuk, hogy a nemnövekedés programjának megvalósítása elképzelhetetlen a politikai élet teljes újraértelmezése nélkül.” (És vajon az utóbbit mi képes realisan elképzelhetővé, s hozzá még meg is valósíthatóvá tenni? – Osman P.) – Idézetek a könyvből.

Igen, a látélet, a diagnózis tökéletes!! Latouche-nak kétségkívül igaza van: már lángbe-tűkkel virít az írás a falon. Ám féltő, hogy akikhez szól, azoknak nem csekély része már csak a reklámok szavát érti. Pedig minden valószínűség szerint az emberiség legfontosabb sorskérdését feszegeti. Látlete sokban összecseng James Lovelock Gaia halványuló arca – Utolsó figyelmeztetés c. kitűnő művével, amelyben szintúgy a *system error!* riadója szólal meg (Akadémiai Kiadó, 2010, I. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2011. 2. sz.).

Pusztába kiáltott szó? A magyar kiadás munkatársainak előszavából idézve: „az utóbbi évtizedben számos olyan civil kezdeményezés jött létre, amely fenntartható, igazságos és a gyakorlatban is megvalósítható megoldásokat keres a globalizálódó világ sokszoros válságára. A nemnövekedés is egyfajta mozgalomként terjedt el Franciaországban a második évezred elején, követői radikális és kritikus szemlélettel viszonyulnak a Föld erőforrásainak véges voltát figyelmen kívül hagyó, korlátlan növekedésen alapuló, termelés-központú, elidegenedett fogyasztói társadalmunkhoz. A nemnövekedés eszmerendszere időközben ismertté vált Olaszországban, Spanyolországban, Svájcban és Belgiumban is. ... A nemnövekedés valójában egy provokatív elnevezése mindannak a filozófiai elgondolásnak és a gyakorlatban is megvalósítható kísérletnek, melynek segítségével rátalálhatunk egy olyan új szempontokon alapuló társadalmi berendezkedésre, amely a föld természeti erőforrásaival bölcsen gazdálkodik ahelyett, hogy a végtelenségig kihasználná azokat, élhető kereteket teremtve mind kortársaink, mind a jövő nemzedékek számára. A nemnövekedés tehát nem maga a cél, hanem egyfajta eszköz, átmenet egy új társadalmi berendezkedés felé.” Latouche hivatkozásai pedig széles körű áttekintést adnak az irányzat legfontosabb szereplőiről és irodalmáról.

Vajmi kevés kétség férhet ahhoz – aligha szól bármi ez ellen –, hogy mai világunk a gazdasági fejlődést, azaz a növekedést hajszolva gyorsulva halad egy olyan válságba vezető ütközőpályán, amelyből csak mindent átfogó paradigmaváltás mentheti ki. Tudjuk, a növekedés lehetőséget teremt gazdasági és szociális problémák hosszabb-rövidebb időre szóló enyhítésére vagy szőnyeg alá söprésére. Ám egyszerű matematika is igazolhatja: legfeljebb még ideig-óráig tartható a jelenlegi (világ)gazdasági paradigma, amelynek alapja és fő törekvése az évről-évre megvalósítandó, évente egynél nagyobb láncindexet eredményező növekedés. Ez gyakorlatilag exponenciális növekedést jelent, amely gyorsuló ütemben használja el a tápláló forrásait, és ezzel bármely véges rendszerben töréshez vezet. Sőt, a végső- és a termelő fogyasztás olyan mértékben fogyasztja el a Föld erőforrásait, hogy minden valószínűség szerint hosszabb távon még azok pusztas szinten tartása sem biztosítható, egészen bizonyosan nem a fogyasztás jelenlegi szerkezetében. És az emberiség létszáma is egyelőre exponenciálisan növekszik. Nagyon is helytálló tehát a tétel, amelyet Latouche idéz: „Itt volna az

ideje, hogy felülbíráljuk a szükségleteink 'határtalanságát'. Precízebb határvonalat kell húzni az elsődleges és másodlagos szükségletek distinkciójánál, vagyis a keynesi terminológiával élve az abszolút és a relatív szükségletek megkülönböztetésénél, ahol az előbbi természetes határokkal bír, a második esetében nem léteznek ilyenek.”

Látnunk kell ugyanakkor azt is, hogy a gazdasági növekedés jelentős – valószínűleg túlnyomó – hányada már nem szerves fejlődés eredménye, hanem mesterségesen gerjesztett, és kifejezetten pazarlásra támaszkodik. Erre erőteljesen utal Latouche is e művében. A keresetek erőltetett bővítése, a termékváltás marketing- és telekommunikációs eszközökkel kierőszakolt gyorsítása, és a fogyasztást, általa pedig a növekedést erőltető világméretű igyekezet mögött kőkemény gazdasági, politikai és egyéb hatalmi érdekek állnak. „Nincs nehezebb, bizonytalanabb kimenetelű és veszélyekkel terhesebb vállalkozás, mint új szabályok bevezetése. Az újtónak harcos ellensége mindenki, aki a régi szabályok hasznélvezője, és csak langyos támogatást kap azoktól, akik hasznot húzhatnak a változásból.” Niccolò Machiavellinek, a hatalomgyakorlás mindmáig kimagasló technikusának e szavai szinte önmagukban is tökéletes prognózist adnak arra, milyen fogadtatásra számíthat a nemnövekedés programja. Napóleon Bonaparte ezekhez a következő, meglehetősen hetyke megjegyzéseket fűzte: az újítások ellenségeit illetően: „le tudnám állítani őket”; a langyos támogatókhoz: „nem tudja a jóember, hogyan kell szert tenni harcos támogatókra...”. Hogy ez a gyakorlatban mennyire nem könnyű, arról a jó császárnak volt ideje gondolkodni Szent Ilona szigetén. [Nicolás Maquiavelo: El príncipe (Comentado por Napoleón Bonaparte), 13. kiadás; Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1973] Lehet tagadni, lehet borzadni a gondolatától, de attól még tény: egész világunkat hatalmi törekvések irányítják, s a legjobb szándékú igyekezetnek is csak akkor van esélye arra, hogy bármit változtasson, ha ehhez elegendő hatalomra tesz szert. A nemnövekedés koncepciójának és programjának minden valós érvényesülési esélyét eldöntő kérdése tehát, hogy milyen erők állnak annak megvalósítása mögé, megtalálva abban a maguk érdekeinek érvényesülését, s milyenek azzal szembe az érdekeik védelmében.

Kiknek áll egyáltalán érdekében a megvalósulása? Az első válasz erre, hogy az istenadta népnek, hogy legyen még a gyermekeinek és azok gyermekeinek is emberhez méltó élettere. A realitás azonban, hogy csak azok állnak ki a program mellett, akik felismerik, hogy mekkora veszélyt idéz az emberiség fejére – s így az övékre is – a természetes erőforrások felélése. Mert aki e program mélyére tekint, azt is látja, hogy annak megvalósítása bizony teljesen átformálná az emberek életét, s egyebek közt rendkívül erőteljes és a mai értékrend alapján nézve igencsak kellemetlen önkorlátozást igényelne életvitelük szinte minden területén. Tagadhatatlan továbbá, hogy egyéb fenyegető következmény is körvonalazódik benne a megélhetéshez szükséges munkához jutás tekintetében. A munkanélküliség jelenleg is egyre több ország nehezen kezelhető problémája. Súlyosbodásához nagyban hozzájárul, hogy a legmodernebb technológiák gyorsuló ütemben szorítják ki az élőmunkát a termelés és a szolgáltatás mind több területéről. Ijesztően reálisnak mutakozó következtetés, hogy a

gazdaságnak a nemnövekedés megvalósulásával óhatatlanul bekövetkező szűkülése tovább csökkentené az élőmunka iránti keresletet, azaz növelné a munkanélküliséget. Aki ezt belátja, bizony meglehetősen nehezen áll e program mögé, még ha fel is ismeri, hogy hosszú távon az lehet a megmaradás talán legfőbb záloga. Latouche idézi Woody Allen mondását: „Három alapvető kérdéssel kell megbirkóznunk ebben az árnyékvilágban: Honnan jövünk? Hová tartunk? Mit eszünk ma vacsorára?” Aki attól tart, hogy e program megvalósulása veszélybe sodorhatja a „mai vacsoráját”, kevésbé fog azzal törődni, hogy hová tartunk a jövőben nélküle. Amint Latouche írja: „Társadalmunk összefonódott egy végtelen felhalmozáson alapuló rendszerrel, amely növekedésre van ítélve. Amint a növekedés lelassul vagy megáll, elkezdődik a válság, kitör a pánik.” Ki meri ezt a maga fejére idézni? Ismét Latouche-tól: „A foglalkoztatás, a nyugdíjrendszer, a közszolgáltatások (oktatás, biztonság, igazságügy, kultúra, közlekedés, egészségügy) mind-mind feltételezik a termelés folyamatos növekedését.” Ki merészel ennek ellene tenni? Ha akárcsak azt nézzük, hogy miközben a fejlett világ országaiban növekszik az idős emberek részaránya, a világ minden nyugdíjrendszere csak erős konjunktúra idején képes elfogadható módon működni?

Nézzük továbbá például a következőket. Mai, globalizált világunkban a hatalom két legfőbb eszközszerkezere a pénz és a tömegkommunikáció. Ehhez képest Latouche a nemnövekedés programjának meghatározó jelentőségű részeként javasolja, hogy „Fontolóra kell venni egy valószínűségi lokális monetáris politika bevezetését: a regionális monetáris rendszer ideális esetben tízezertől egymillió fő közötti népességre terjed ki, amely körülbelül egybeesik egy-egy ökológiai régió nagyságával. A lakosság vásárlóerejének fenntartásához a pénzáramot – amennyire csak lehet – előállításának helyszínén kell tartani, a gazdasági döntéseket pedig lehetőleg lokális szinten kell meghozni.” Már első ránézésre is erős kétely horgad fel arra vonatkozóan, lehet-e ez több mint megvalósíthatatlan jámbor óhaj, amilyen volt hajdan az utópista szocialistáké is. Már az is nagy kérdés, mit jelentene egy-egy országnak, ha gazdaságirányításának nagy részét ezzel gyakorlatilag csaknem teljes mértékben decentralizálnák. Ami pedig a dolog hatalmi vonatkozását illeti, a felvetés várható fogadtatása nagyon is megjósolható. Hasonlóképpen: „A pénz feletti felügyelet fokozatos átvételét javasoljuk. A pénz feladata az emberek szolgálata volna, ám ennek épp a fordítottját tapasztaljuk: az emberek vannak kiszolgáltatva a pénznek.” Az utóbbi mondat cáfolhatatlan igazságot állít, viszont e viszonyok megváltoztatásához nem kevesebb kellene, mint az egész mai világ gyökeres átalakítása. Latouche így folytatja: „Kezelését nem szabad tovább a bankok fennhatósága alatt hagyni, a válságot haladéktalanul meg kell fékezni, a pénzügyi szektor túlburjánzására pedig azonnali gyógyírt kell találni.” A bankokra vonatkozó részt talán nem túl erős tévedésnek mondanunk, hiszen valóban szükség van olyan szereplőkre, amelyek kezelik és összekapcsolják a megtakarításokat, valamint a finanszírozási igényeket. A továbbiaknál viszont ismét az a kérdés, kezelhetők-e reális célkitűzésként, hogyan tehetők azzá.

S ha már arról beszélünk, mennyire reális vagy éppen utópista a nemnövekedés itt vázolt és kétségkívül nagyon is kívánatos célokat szolgáló programja, idézzük ide annak egy to-

vábbi elemét: „A pénz feletti rendelkezési jog visszaszerzése az idő feletti szabadabb rendelkezést jelenti, hiszen kiszabadulnánk abból a fojtogató helyzetből, melybe az életkörülmények biztosításához szükséges feltételek előteremtése szorít bennünket.” De jó is lenne ezt megvalósítani! A dolog különös érdekessége pedig abban áll, hogy – amint arra Latouche is erőteljesen és igencsak figyelemre méltóan rámutat – ma az emberek igen nagy hányada „az életkörülmények biztosításához szükséges feltételek előteremtéseként” olyan javak megszerzését hajszolja, amelyekre valójában egyáltalán nincs is szüksége. Ám kiengedik-e őket e szorításból azok, akiknek eminens érdekük fűződik e javak folyamatos értékesítéséhez, és az a rendszer, amely erre épül?

Hasonlóképpen nyílt hadüzenet a világgazdaság mai szereplői egy igen nagy hatalmú részének a fentebb idézett pénzügyi program folytatása: „a banki és pénzügyi tevékenységet keretek közé kell szorítani, és a korábbi állapotokhoz visszatérve részekre kell bontani a globális pénzügyi piacot, valamint újra fragmentálttá kell tenni a monetáris teret (miközben ma éppen ennek ellenkezője, a monetáris politika országok fölött megvalósuló, végső soron azok szuverenitását csökkentő irányítása az uralkodó tendencia – Osman P.). Mindenféle fenntartás nélkül megálljt kell parancsolni a hitelek részvényesítésének (itt minden bizonnyal a követelések értékpapírosítására utal a szerző, arra a tőkepiaci eszközre, amelynek inkorrekt alkalmazása nagy szerepet játszott a 2008-as pénzügyi válság előidézésében – Osman P.), akárcsak a korlátozás nélküli tőkeáttételnek (amely nagy szerepet játszott a hírhedt Long Term Capital Management fedezeti alapnak a hollywoodi katasztrófafilmeket felülmúló összeomlásában, amely csak az USA központi bankjának szerepét betöltő FED által életre hívott, sokmilliárd dolláros áldozattal járó erőfeszítéseknek köszönhetően nem döntötte válságba a világot – Osman P.). Ajánlott volna megszüntetni a határidős piacokat, és visszatérni az importőrök és exportőrök biztosításának klasszikus formáihoz...” (Ez a szende félmondat valójában nem kevesebbet jelent, mint megszüntetni az óriási pénzekben folytatott spekulációs pénzügyi ügyletek túlnyomó részére lehetőséget teremtő intézményrendszert. Érdekességként említjük, hogy az ilyesfajta határidős ügyleteket ma is szigorúan tiltják az iszlám előírásai. – Osman P.)

És mindez még csak a program pénzügyi vetülete. Latouche maga is nyíltan kimondja, hogy e program megvalósulásához nem vezet könnyű út. Ellenkezőleg: „A nemnövekedés igazi kihívást jelent, és rendkívül kockázatos vállalkozás. Tetemre hívja a mélyen berögzült meggyőződéseket (és ellene megy a mai status quo fenntartása érdekében belénk táplált, és a modern infokommunikáció minden eszközével folyamatosan erősített eszméknek és értékrendnek – Osman P.), hiszen jelmondata elviselhetetlen provokációnak, mondhatni istenkáromlásnak tűnik a haladás és a fejlődés bűvöletében élők szemében. A nemnövekedés szükségszerű ugyan (olyannyira, hogy ha nem valósítjuk meg magunk, valószínűleg sokkal durvább módon ránk kényszeríti majd azt az erőforrások kimerülése, s az abból keletkező problémák és feszültségek növekedése – Osman P.), de a hozzá vezető út veszélyekkel teli.” Ám azt is hozzáfűzi: „Mindegy, hogy kihívásként vagy kockázatos vállalkozásként értékel-

jük, koncepciója mindenképpen megfontolásra érdemes.” Ebben pedig feltétlenül igaza van, s csak az a kérdés, talál-e az emberiség, találnak-e az annak javára-kárára eljárók nála jobb, valóban megvalósítható megoldást.

Latouche így összegzi e műve mondandóját és tartalmát: „Nincs idő halogatásra, fel kell ébrednünk a kábulatból és cselekednünk kell. Fel kell mérnünk a probléma horderejét (1. rész), meg kell fogalmaznunk a növekedésen alapuló társadalom alternatíváját, vagyis a nemnövekedés utópiáját (2. rész), és végül meg kell határoznunk a megvalósítás eszközeit (3. rész). Ehhez, amint mondja, „nem elég az ember meggondolatlan tevékenységének vagy a fejlődés túlpörgetésének veszélyeire mutogatni: meg kell érteni a kapitalista, techno-ökonomista óriásgépezet működését, amelynek ugyan cinkosai és fogaskerekei, de semmi esetre sem mozgatórugói vagyunk, és amely mértéktelenségével elkerülhetetlenül zsákutcába vezet bennünket.” És: „A növekedés ma (élesebben fogalmazva: már ma is – Osman P.) csak akkor nyereséges üzlet, ha a vele járó terheket a természetre, az elkövetkezendő generációkra hárítják, ha az árat az egészségükkel és a rossz munkakörülményekkel a fogyasztók, illetve még inkább a Dél országai fizetik meg. Szinte mindenki belátja, ezzel a rendszerrel sürgősen szakítani kell, mégsem meri senki megtenni az első lépést.”

A nemnövekedés programjának – Latouche sokatmondó szóhasználatával az utópiájának – ismertetésében olvashatjuk: „A nemnövekedés autonóm társadalmának felépítéséhez szükséges gyökeres változás nyolc egymással összefüggő és egymást erősítő kulcsfogalom segítségével írható le (valójában erre a nyolc részprogramra támaszkodik – Osman P.): Értékcseré / Konceptióváltás / Átstrukturálás / Újraelosztás / Visszatérés a lokálishoz / Csökkentés / Újrafelhasználás / Újrahasznosítás.” Ezek mindegyikét alaposan ki is fejti. Mindegyikük megvalósítása igencsak meredek irányváltást és természetesen előre voltaképpen fel sem mérhetően nagy ellenállások leküzdését igényli. Belőlük végezetül itt három részletet emelünk ki.

Értékcseré. „Az egoizmus helyét az altruizmus, a féktelen versenyét az együttműködés, a munkamániáét a szabadidő öröme és a játék *éthosza*, a mértéktelen fogyasztását a szociális élet fontossága, a globálisét a lokális, a heteronómiáét (ami az idekapcsolódó lábjegyzet szerint az autonómia ellentétéként idegen hatalom uralmának és törvényeinek való alávetettséget jelent) az autonómia, a produktivista hatékonyságét a jól végzett munka öröme, a racionalitás helyét a méltányosság, a materializmus helyét a kapcsolatok fontossága kellene, hogy átvegyék.” Úgy legyen!

Visszatérés a lokálishoz. „A helyi, lokális megtakarításokból finanszírozott vállalatoknak kell előállítaniuk a népesség alapvető szükségleteit kielégítő termékeket, a helyi igényeket kielégítő termelésnek pedig nem kell túllépnie a lokális kereteken. Bár a gondolatok áramlásának semmi sem szabhat határt, az árucikkek és a tőke mozgását a minimális szintre kell visszaszorítani. ... Minden lokálisan meghozható gazdasági, politikai, kulturális döntésnek meg kell maradni ezen a szinten.” Mai értékrendünkben ilyen jövőképet inkább csak a fekete utópiák vázolnak fel...

Csökkentés. „A munkaidő csökkentése egy másik sarkalatos kérdés, amely a munkanélküliség elleni küzdelem kapcsán merül fel. A munkamegosztásnak lehetővé kell tennie, hogy mindenki, aki munkát akar vállalni, találjon erre lehetőséget.” Ezt viszont még a mai társadalmakban, amelyekben a növekedés teremt – úgy, ahogy – új munkaalkalmakat, sem tudjuk megoldani!

A kötet harmadik része a nemnövekedés politikai programját mutatja be. Amint Latouche írja, „az átmenet egy olyan kvázi-választási programon keresztül valósítható meg, amely néhány pontban összegzi a korábban vázoltakból ’józan ésszel’ levonható következtetéseket.” Ezek mindegyikénél már első ránézésre világos, hogy nem lesz könnyű a megvalósítása. Közülük egyet idézünk, különösen kérdéses javaslatként: „Moratóriumot kell elrendelni a technológiai innovációkra, a tudományos és technológiai kutatás irányát pedig alapos mérlegelés után össze kell hangolni az új kollektív célokkal.” Ha a tapasztalatok fényében sokban érthető is ennek indíttatása, bizony borotvaélen jár, aki meg akarja valósítani anélkül, hogy fekete utópiába zuhanjon az egész.

Dr. Osman Péter

* * *

A formatervezés művészete.

Eric Chan: 1000 termékdesign. Forma, funkció és technológia a világ minden tájáról. Scolar Kiadó, Scolar Design Sorozat, 2010; ISBN 978-963-244-192-4

Luke Herriott: Csomagolás és design 2. Stancolt kiadványok és csomagolóstervek. Scolar Kiadó, Scolar Design Sorozat, 2010; ISBN 978-963-244-005-7

Lakshmi Bhaskaran: A forma művészete. Mozgalmak és stílusok hatása a kortárs formatervezésre. Scolar Kiadó, Scolar Design Sorozat, 2007; ISBN 978-963-953-471-1

A formatervezés nagy varázslat. Nevezzük bár ipari formatervezésnek (ami logikus), ipariforma-tervezésnek (ami talán mesterkélt), vagy designnak, illetve magyarul dizájnnek (aminek a jelentéstartalma nagyrészt egybeesik az ipari formatervezésével, s talán nem teljesen megalapozatlan azt gondolnunk, hogy ama irányzat terméke, amely előszeretettel használ angol kifejezéseket), mindenképpen nagy és jó varázslat. Hiszen nagy varázslat a kereskedelmi marketing is, de jónak csak egy része nevezhető.

Ha nem találkozánk a termékvilágban ma is annyi szörnyszülöttel, nyugodt lélekkel mondhatnánk, hogy a formatervezés elválaszthatatlan és nélkülözhetetlen része a modern termékfejlesztésnek, szintúgy a korszerű arculattervezésnek. S fenntartás nélkül mondható,

hogy tudatos és módszeres alkalmazásának mindenütt fontos szerepet kell kapnia, ahol valamilyen terméknek, használati tárgynak vagy éppen egyéb, a napi életben gyakorlati funkciót betöltő dolognak – pl. arculati elemek és azok együttese, vizuális tájékoztató rendszer, stb. – a küllemét, ergonómiai jellemzőit alakítják ki.

Nagy és jó varázslattá, köznapibb szóhasználattal magas színvonalú alkotótevékenységgé az teszi, hogy úgy képes az anyagi termelés körében nyereségre váltható értéket létrehozni, hogy ehhez a formatervező szaktudásán túl a legtöbbször semmi más többlet termelési tényezőt nem kell felhasználni. Végül is abban a körben, amelyben alkalmazható, valamiféle külleme és valamilyen ergonómiai jellemzői eleve mindennek vannak – ezekre épül rá, ezeket javítja, fejleszti, finomítja, s így ad tárgyának több és jobb használati értéket, magasabb esztétikai és/vagy funkcióbeli minőséget.

A fizikai testtel bíró árucikkek előállításában a varázslat azzal valósul meg, a formatervezés gazdasági hatását azáltal éri el, hogy külső kialakításuk formálása révén az ipari termékek meglehetősen nagy részénél számottevő mértékben képes növelni azok használati értékét – beleértve ebbe esztétikai értéküket is –, ezzel kelendőségüket, és mindezekkel piaci értéküket, ami gazdasági szempontból természetesen kritikus súlyú. Tudjuk például, hogy a mai piacon milyen nagy a divat szerepe a termékváltás gyorsításában, sőt, annak kieroőltetésében. Így válik hozzáadott érték forrásává az is, hogy a szóban forgó termék mennyiben felel meg a divat éppen uralkodó követelményeinek, másrészt így teremthet magának új értékesítési lehetőségeket az a cég, amely képes irányítani az uralkodó divatirányzatot, és annak megfelelő árucikkkel jelenni meg a piacon. Az új, modernebb (-nek ható), divatosabb külső arra is ráveheti a potenciális vevők ilyesmire igényes részét, hogy lecseréljék már meglévő eszközeiket, berendezési és használati tárgyaikat, hát még ha a formatervezés valóban hasznos többletfunkciókat is teremt.

Nagy gazdasági jelentőségű szerepet játszik alkalmazása az arculati elemek megformálásában is. Ne feledjük, hogy ezeknek a skálája cégeknél a névjegyektől, levélpapíroktól a bútorzaton, az irodagépeken és a belsőépítészeti kialakításon át a homlokzati elemekig ível, és hasonló rendeltetéssel veszik igénybe a formatervezést a társadalom tehetősebb rétegei otthonuk kialakításában.

Természetes, hogy korunk sajátosságainak megfelelően a formatervezésben is megjelennek azt öncélúvá tevő irányzatok, ám alkalmazásának zömét és javát azok adják, amelyek két, egymást kölcsönösen erősítő célt szolgálnak egyidejűleg: a haszonelvű fejlesztést, másrészt a tárgykultúra színvonalának emelését, és az esztétikai, valamint ergonómiai igényesség növelését. Ez utóbbiak köréből és alkotásaiból adnak igen tanulságos, széles körű áttekintéssel szolgáló válogatásokat a Scolar Kiadó Scolar Design sorozatának kötetei.

1000 termékdesign. Forma, funkció és technológia a világ minden tájáról

A válogatást, amelyet e kötet elénk tár, a kiadó így jellemzi: „Kötetünkben az elmúlt évek legkiemelkedőbb designtermékeit mutatjuk be. A világ minden tájáról összegyűjtött, egyedülálló kollekció különböző termékeken keresztül nyújt betekintést az egyes kultúrákba – a bútoroktól a személyes használati tárgyakon és kiegészítőkön át az elektronikai cikkekig.” Igen karakteres megállapítás ehhez az ajánlójából: „Design. Ez az elmúlt két évtizedben népszerűvé vált szó mára egész világokat ölel fel a maga meghatározhatatlanságában. Az ezredforduló ugyanis olyan definíciókkal itatta át, amelyek túlmutatnak a szó szerinti jelentés, a „tervezés” esztétikai gyökerein, és utat nyitnak egy olyan új szakmai és értelmiségi generációnak, amely már designernek vallja magát.” Azt azért jegyezzük itt meg, hogy a formatervezés mint felsőfokú alkotótevékenység és nagy gazdasági horderejű szakma, már nagyon is létezett és fejlődött az ezredforduló előtt is, s igen nagy értékekkel gazdagította a XX. századot. Aki nem hiszi, járjon utána – ajánljuk hozzá egyebek mellett Lakshmi Bhaskaran könyvét, amelyről lentebb szólunk.

Annyiban viszont csalós a kötet címe, hogy technológiáról nem beszél, legalábbis közvetlenül semmiképpen sem. A benne felsorakoztatott tárgyak legfeljebb azoknak mondanak valamit erről, akik azok képéből tudnak következtetni arra, milyen technológiával készülhettek. Kiváló és valóban nagyon sokat mondó képanyagán túl a kötet amúgy sem kifejezetten beszédes: mindegyik fejezetét néhány soros bevezető indítja, s utána az alkotások fényképe mellett már csak a tervező, illetve a cég neve és országa szerepel. Az viszont teljes joggal elmondható, hogy a képeken látható formatervezési alkotások igen hatásosan szólnak magukért.

Az album tíz fejezetbe osztva sorakoztatja fel az alkotásokat. Ezek: Ülőbútorok / Világítás / Otthon / Étkezés / Gondoskodás / Tárolás / Munka / Mindennapok / Szórakozás / Kapcsolatok.

A könyv sajátossága, hogy ún. imprintkiadás – jelen esetben ez azt jelenti, hogy az említett bevezetőket eredeti angol nyelven közli. Komolyabb megértési nehézséget ez nem okoz, mert az alkotások képei a formák nyelvén igazán ékesszólóak.

Csomagolás és design 2. Stancolt kiadványok és csomagolástervek

Ez a kétségkívül szakszerű, ám a laikus számára inkább talán elriasztó alcím nem is sejteti, hogy mennyire izgalmas területét mutatja be a formatervezésnek ez az összeállítás.

Mint megannyi iparral kapcsolatos szavunk, a stancolás is német eredetű: a Stanzen főnév magyarítása, a stancol igénk pedig a német stanzené. Egy régóta használt gyártástechnológia elnevezése: adott formának síklapból történő kivágását jelenti. Az így kivágott formákból hajtogatással készíthetők háromdimenziós testek, termékek – a legáltalánosabban használt példái ennek a különféle, így készült dobozok, csomagolások. A formatervezés rendelteté-

se ez utóbbiaknál sokszor annak elősegítése, hogy megragadják a szemlélődő – például a vásárló – figyelmét, és ezzel segítsék az így csomagolt árucikket előnyösen kiemelkedni az áruvilágból. Gyakori továbbá az is, hogy a doboz végigkíséri a benne lévő termék életét és használatát.

Egy háromdimenziós test kétdimenziós megfelelőjének létrehozása – azaz e test síkba fejtése – igen komoly kreatív teljesítmény. Ennek egyik legelső, látványos megjelenése az európai kultúrában és tudományban a modern térképészet megszületése, azaz a gömb alakú Föld felszínének leképezése síklapokon. (Gerardus Mercator XVI. századi flamand térképész legfontosabb újítása a később róla elnevezett térképészeti vetület, amely alapvető ábrázolási módszerként a modern térképészet kiindulásául szolgált.) Könnyen belátható, hogy minél összetettebb, bonyolultabb vagy éppen sajátos alakú a létrehozni kívánt háromdimenziós test, annál nagyobb kreativitás jelenik meg abban, ahogyan a stancolásra támaszkodó gyártástechnológiában kialakítják annak síkbeli – vagyis lapból kivágandó – megfelelőjét, amelyből azután az a leggazdaságosabban, és ezért technológiailag is a leghatékonyabban lesz gyártható. A formatervezés dolga és az általa teremtett hozzáadott érték egyik forrása, hogy ez utóbbinak is minél jobban eleget tegyen.

A kötet bevezetője kiemeli: „Tervezőgrafikusként újra és újra szembesülünk azzal a kihívással, hogy alkotásaink inspirálják a megbízóinkat (azaz a termékek hasznosítóit – Osman P.), és különleges megoldásokat is kínáljunk a számukra (ennek felső foka az innováció – Osman P.)” Ezt célozzák az itt bemutatott tervek is.

A kötet 100 innovatív és klasszikus csomagolástervet és papíralapú formatervezési ötletet vonultat fel, számtalan felhasználási területet felölelve. Egyaránt érdekes és sokatmondó mind a szakember, mind a laikus számára, hogy minden benne szereplő termékhez bemutatja a síkbeli kiinduló alakot, azaz a „stancolt” lapot is. Mindegyik termékhez rövid leírás csatlakozik, amely kevés szóval a lehető legtöbbet mondja el a jellemzőiből. Fejezetei: Könyvek, broszúrák és katalógusok / Üdvözlőlapok és meghívók / CD-k és DVD-k / Papírtermékek és csomagolások / Céges arculati anyagok és címkék.

És hála a modern informatikának, a kötethez tartozó CD-n megtalálhatók a stancminták szerkeszthető formában.

Mozgalmak és stílusok hatása a kortárs formatervezésre

Ez ugyan korábbi kiadású könyv, viszont olyan összefoglalást nyújt, amelyért feltétlenül érdemes visszanyúlni hozzá. Sajnos a szerző szakmai háttéréről nem ad információt, és annak megismerésében az internet sem igazán segít. „Kobzán a dal magára vall...” – idézzünk a bevezetőjéből: „Társadalmunkban a lehetőségek tárháza korlátlan, a bennünket körülvevő termékek már túllépték a funkcionalitás mezsgyéjét, és egy esztétikai és fogyasztói igények által irányított világot teremtettek. (Kitűnő látlelet: a termékeket – jó, azok jelentős hányadát – már nem pusztán azért hozzák létre, hogy a funkcióikkal szolgálják a felhasználót, hanem

hogy általuk irányítsák a fogyasztói igényeket. Ez jó, ha fejlődést hoz, ám baj, ha öncélúvá, pazarlóvá teszi a felhasználást – Osman P.) A tömegtermelést felváltotta a tömegfogyasztási igények kielégítése, és az eldobható termékek világában a fogyasztók a terméket kicserélik és nem megjavítják. (Ami az eladónak az új értékesítési lehetőséget teremti meg, társadalmi szinten viszont, hatékony újrahasznosítás nélkül eszement pazarlás – Osman P.) Egyre többet várunk és egyre többet követelünk. Folyamatosan valami újat keresünk, egy következőt, egy még jobbat, és ezzel nyomást gyakorolunk a formatervezés iparágára, és ami még fontosabb, magukra a formatervezőkre.” Nem tudhatjuk, kritikának szánta-e Bhaskaran ezeket a sorait vagy a távlatok bemutatásának, netán dicséretének, de kritikaként írhatta volna akár Serge Latouche is.

Hogyan fejlődött idáig a forma művészete, attól kezdve, hogy az Arts and Crafts mozgalom elindította az esztétikum szerepének felértékelését a rohamosan kommercializálódó ipari termelésben, milyen korszakokon ment át, és milyen irányzatok formálták – ebbe ad igen érdekes, szűkszavú és így is igen jól tájékoztató, sokoldalú és gyönyörűen illusztrált betekintést ez a kötet. Az eligazodásban négy időrendi táblázat is segítséget nyújt, amelyekben megtaláljuk a mozgalmakat, a jelentősebb eseményeket, az egyes alkotókat és alkotásaikat. Bizonyára az eredeti kiadónak róható fel, hogy ezek megmutatják, milyen, ha a tervező rosszul kezeli az eszközeit: a táblázatok színvilága igencsak megnehezíti olvasásukat. Az apró hiba is jól mutatja, milyen érzékeny ez a terület a részletek kidolgozására.

Negyven irányzatot mutat be egy-egy tömör jellemzéssel és pár szóban összegzett alapadatokkal: származási hely, legfőbb stílusjegyek, alapvető tudnivalók, „lásd még”, továbbá helyenként az irányzat helyi változatainak felsorolása, valamint a főbb alkotók és azok szakterülete. Ezekhez csatlakozik néhány, az irányzatra jellemző alkotás képe, azok megnevezése, alkotójuk neve és olykor pár szavas kommentár. Nagyszerű ez a szépművészetig és az építészetig is kitekintő seregszemle.

Dr. Osman Péter